

Studium 3 (2010) 61-73

De klacht van Nkunda. Over universiteiten, kolonisatie en dekolonisatie in Belgisch-Congo

RUBEN MANTELS*

‘Na 75 jaar kolonialisme waren er acht universitaire in het land. Acht!’ Rebellenleider Laurent Nkunda is aan het woord in het interview dat schrijver en cultuurhistoricus David van Reybrouck ongeveer twee jaar geleden met hem had. Ergens tussen Rutshuru en de Oegandese grens, in het oosten van Congo, te midden van een bloedig conflict met het Congolese leger, beklaagt Nkunda zich over het failliet van 1960. Hij verwijst daarbij naar het lage aantal hooggeschoolden. Met deze opmerkelijke klacht sluit Nkunda zich aan bij een lange traditie. De Brusselse sociologe Paule Bouvier, verbonden aan de *Université libre de Bruxelles* (ULB), schatte het aantal Congolese studenten bij de onafhankelijkheid eerst op 15, later krikte ze dat cijfer op tot 29. De filosoof en literatuurwetenschapper Valentin Mudimbe, zelf behorend tot de eerste lichten Congolese gediplomeerden, hield het ooit op negen afgestudeerden: zeven sociaaleconomische wetenschappers, één psycholoog en welgeteld één landbouw-ingenieur. België’s grootste Congospecialist, de in 2002 overleden Jean Stengers, laakte dan weer in een van zijn essays het koloniale onderwijsbeleid met de stelling dat er slechts 16 universitaire aan de vooravond van de onafhankelijkheid klaarstonden, een cijfer dat Van Reybrouck ook in zijn recent verschenen *Congo, een geschiedenis* (2010) vermeldt. Internationale onderzoekers komen soms tot hogere aantallen. Maar ook de 31 gediplomeerden die de Amerikaanse historicus John D. Hargreaves telde, vormen nog steeds een gering getal in verhouding tot de 13 miljoen Congolezen die er in 1960 waren.²

De cijfers verschillen dus, maar van Bouvier tot Nkunda blijft de boodschap hetzelfde: 75 jaar kolonialisme bracht slechts een handvol gestudeerden voort, waardoor de dekolonisatie wel *moest* mislukken. Een Nederlandse journalist koppelde in augustus 1960, toen de onlusten in Congo tot een internationale crisis waren uitgegroeid, die vaststelling aan een interessante vergelijking met de dekolonisatie van Indonesië. ‘Gelijk een telescoop is het proces van dekolonisatie van Belgisch Kongo ineen gedrukt’, schreef Willem Leonard Brugsma toen vanuit Leopoldstad voor de *Haagsche Courant*.

* Vakgroep Geschiedenis, Universiteit Gent, België.

1 *De Morgen*, 29 november 2008.

2 Respectievelijk P. Bouvier, *L'accession du Congo Belge à l'indépendance. Essai d'analyse sociologique* (Brussel 1965) 58; P. Bouvier, ‘Le rôle des enseignements universitaire et supérieur dans le processus de la décolonisation congolaise’, in: *Congo 1955-1960. Recueil d'études. Verzameling studies* (Koninklijke academie voor overzeese wetenschappen) (Brussel 1992) 85; V. Y. Mudimbe, ‘La culture’, in: J. Vanderlinden (ed.), *Du Congo au Zaïre 1960-1980. Essai de bilan* (Brussel 1980) 379-382; J. Stengers, ‘La Belgique et le Congo: politique coloniale et décolonisation’, in: Idem, *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire* (Paris – Louvain-la-Neuve 1989) 192; D. van Reybrouck, *Congo, een geschiedenis* (Amsterdam 2010) 282-283 en John D. Hargreaves, *Decolonization in Africa* (New York 1996) 191.

Ruben Mantels

Waar Indonesië tien jaar over deed: de geleidelijke verslechtering der betrekkingen met Nederland, het terzijde schuiven van adviseurs en experts, het zich onttrekken aan verplichtingen, de plagerijen en ten slotte het uitdrijven van alle Nederlanders, waarmee het zichzelf de economische ruggegraat uit het lijf trok, dat heeft Kongo in precies vier weken voor elkaar gekregen [...]. Dat België die tien jaar, waarin het gratis dag-in-dag-uit door de gebeurtenissen werd gewaarschuwd, in zelfgenoegzaamheid alleen maar voor uitstel van het onvermijdelijke heeft gebruikt, is een historische blunder, waarvoor het vandaag de rekening in gecondenseerde vorm krijgt gepresenteerd.³

Brugsma verweet de Belgen in het bijzonder een koloniaal egoïsme, dat geen ruimte liet voor het opleiden van een autochtone elite van advocaten, artsen en intellectuelen. Voor die nalatigheid betaalden de Belgen in de zomermaanden van 1960 een hoge prijs, zo stelde hij.

Was het postkoloniale proces beter verlopen in de handen van meer universitair opgeleiden? Had de geschiedenis er anders uitgezien, als het land niet was overgeleverd aan een oud-seminarist (Kasavubu), een postbeampte (Lumumba) en een autodidact die zich tot journalist had opgewerkt (Mobutu)? Dat is natuurlijk *wishful thinking*. Maar de pertinentie van deze analyse en de aanwezigheid ervan in het huidige debat verdienen het om, in het jubileumjaar 2010, waarin de vijftigste verjaardag van de Congolese onafhankelijkheid centraal staat, de rol van de Belgische universiteiten in Congo nader te bekijken.

In deze bijdrage worden de globale inspanningen van de Belgische universiteiten bekeken in het licht van de mislukte dekolonisatie.⁴ De nadruk ligt daarbij op Leuven, waarvan de koloniale activiteiten in vergelijking met de toenmalige drie andere universitaire instellingen intenser, grootschaliger en meer duurzaam zijn geweest. Zij namen een aanvang vanaf het einde van de negentiende eeuw en culmineerden in 1954 in de oprichting van een zuster-universiteit te Leopoldstad (Kinshasa): Lovanium. De katholieke en missionaire inspiratie verschoof daarbij met het klimmen der jaren naar de wil om een Congolese elite op te leiden die, net als de studenten van de Alma Mater, een voorhoederol kon spelen in de maatschappij-opbouw. In Gent, Luik en Brussel beperkten de koloniale ambities zich daarentegen tot het oprichten van medische voorzieningen en onderzoeksinstallaties, die in het perspectief van de inlandse ontvoogding van minder belang zijn geweest. De officiële universiteit van Elisabethstad (Lubumbashi, opgericht in 1956), ten slotte, kende haar eerste promotie pas na 30 juni 1960.

Universitaire actie in Congo Vrijstaat en Belgisch-Congo

De universitaire aanwezigheid in Congo gaat terug tot het einde van de negentiende eeuw, wanneer de eerste gediplomeerden meetrekken naar de evenaar. Veelal eindigden hun tropische avonturen in mineur, zoals in het geval van Paul Nève.⁵ Deze pas afgestudeerde ingenieur liet op 26 juni 1881 het leven tijdens een expeditie van Henry Morton Stanley in het hart van Afrika. Gedreven door het ideaal de christelijke beschaving uit te dragen onder de inlandse bevolking, aangetrokken door de avontuurlijke blik van het onbekende 'zwarte' continent, had de jongeman de Congovaart ondernomen. In een vreemde omgeving, ver verwijderd van zijn Alma Mater, bezweek hij aan de tropische gesteldheid van de kolonie.

3 L. Brugsma, 'België heeft onafhankelijkheid van Kongo te laat voorbereid. Wel klerken en geschoolde arbeiders, geen intellectuelen', in: *Haagsche Courant*, 6 augustus 1960.

4 Deze bijdrage bouwt verder op: R. Mantels, *Geleerd in de tropen. Leuven, Congo & de wetenschap, 1885-1960* (Leuven 2007). Voor een internationale verkenning van het thema universiteiten en kolonialisme, zie A. Eckert ed., 'Universitäten und Kolonialismus', themanummer van het *Jahrbuch für Universitätsgeschichte* 7 (2004).

5 L. Guébels, 'Nève, Paul', in: *Biographie coloniale belge* 1 (Brussel 1948) 725-731.

De klacht van Nkunda

Nève werd in de koloniale propaganda opgevoerd als een held. Die status verwierf ook de eerste generatie Congolese studenten die vele jaren later promoveerde in Lovanium.

Het Kimuenza waar Lovanium ontstond, was niet ver gelegen van het Isanghila waar Nève overleed. Beide plekken lagen vlak aan de Congostroom. De twee gebeurtenissen vonden echter plaats in totaal verschillende tijdsgewrichten. Lovanium werd ingericht aan de vooravond van de onafhankelijkheid, terwijl de ingenieur deel uitmaakte van een expeditie die Leopold II had ingericht om het binnenland van Centraal-Afrika te verkennen en door middel van handelsposten te koloniseren. Deze expeditie gaf aanleiding tot de oprichting in 1885 van Congo Vrijstaat. In 1908 werd Leopold II gedwongen zijn kolonie af te staan, nadat in een internationale campagne de gruwelijke contouren van zijn beleid opgerakeld werden. Zo viel België vlak voor de Eerste Wereldoorlog een kolonie in de schoot. In de volgende decennia werden daar bestuurlijke structuren uitgebouwd, werd een economische exploitatie ingezet en werd een beschavingsoffensief gelanceerd. Belgisch-Congo werd een economisch succes en een factor van gewicht in het Belgisch buitenlandse beleid, maar het werd nooit een begeisterend project dat de harten van de Belgen bezielde. Tot kort vóór de onafhankelijkheid was het slechts een kleine wereld van politici, ambtenaren, wetenschappers, missionarissen en zakenlui die de kolonie gadesloeg. Bij het grote publiek leefde eerder een vaag besef van Congo als een gebied dat tachtig maal groter was dan België. Voor velen kwam het geweld van de onafhankelijkheid in 1960 dan ook als een verrassing.⁶

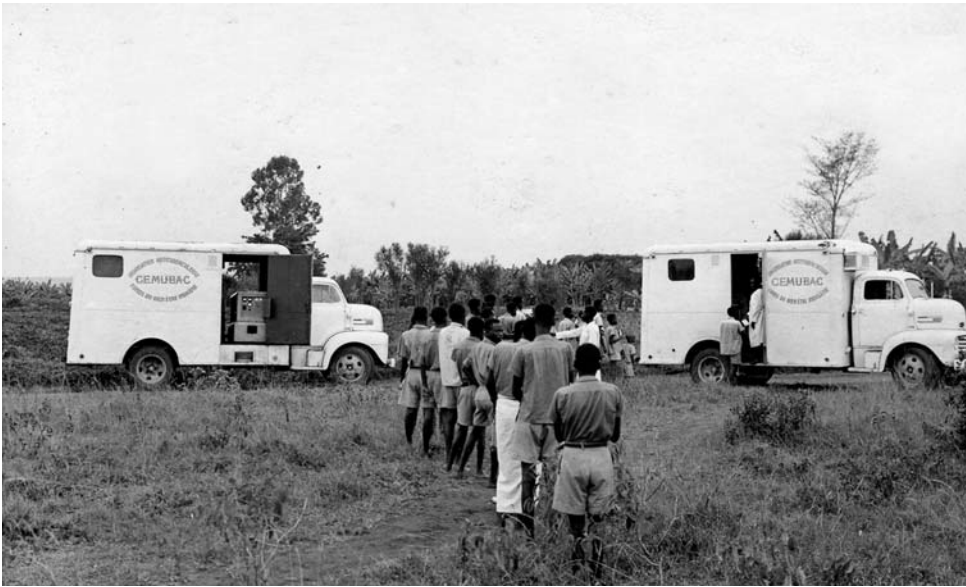
Tegen die achtergrond van de koloniale geschiedenis bewoog zich de koloniale actie van de Leuvense universiteit. Tijdens de periode van Congo Vrijstaat riepen de Leuvense rectoren de kolonie uit tot een veld van nationale eer, waar de studenten voor vorst en vaderland de christelijke beschaving moesten uitdragen. Op verzoek van Leopold II werd kortstondig een Afrikaans Seminarie ingericht aan de universiteit, waar priesters voor de Congomissie werden klaargestoomd.⁷ Na de Eerste Wereldoorlog bleven de nationale gehechtheid en de katholieke drijfveren overeind, maar verdween de heroïsche bijklank waarmee het koloniale avontuur werd aangeprezen. Congo werd nu een carrière, waar zowel de koloniale onderwijsprogramma's als de studentengenootschappen de *Lovanienses* op voorbereidden. Rond de alumnivereniging *Lovania* groeide ondertussen een netwerk van oud-studenten dat zich niet schaamde voor de daadkracht waarmee zij de economische valorisatie van de kolonie waarnam, terwijl vanuit de faculteit Geneeskunde en het Landbouwinstituut specifieke inrichtingen voor onderwijs en praktische toepassingen werden opgericht. Na 1945 raakte Leuven, aangevoerd door enkele spraakmakende figuren, in de ban van een meer vooruitstrevend koloniaal ideaal dat de vorming van een inlandse elite vooropstelde. Uit dat ideaal werd Lovanium geboren. Tegelijkertijd met haar oprichting brak onder impuls van de dekolonisatie een periode van veranderingen aan binnen de Leuvense koloniale gemeenschap.

Ook de rijksuniversiteiten van Gent en Luik en de *Université libre de Bruxelles* (ULB) telden heroïsche pioniers in hun rangen. Ook zij bouwden geleidelijk onderwijs- en onderzoeksprogramma's uit en hadden oud-studenten in de kolonie. Maar anders dan in Leuven, waar de katholieke geest ontvankelijker was voor het koloniale beschavingsverhaal, reikten overzee de inspanningen louter tot de uitbouw van onderzoeksfaciliteiten en medische voorzieningen

⁶ De meest recente en vernieuwende lezing van de Belgische koloniale geschiedenis biedt G. Vanthemsche, *Congo. De impact van de kolonie op België* (Tielt 2007).

⁷ Z.A. Etambala, *Un centenaire. Le Séminaire Africain de Louvain (1886-1888): documents inédits* [Historica Lovaniensa 212] (Leuven 1987); J.-L. Vellut, 'Afrika aan de horizon van de Katholieke Universiteit Leuven (19e-20e eeuw)', in: J. Roegiers en I. Vandevivere ed., *Leuven/Louvain-la-Neuve. Kennis maken* (Leuven 2001) 208-209 en Z.A. Etambala, 'De Leuvense Alma Mater en Kongo: 1885-1914', in: *Onze Alma Mater* 3 (1986) 188-190.

Ruben Mantels

Net zoals Fulreac en Ganda-Congo was Cemubac een universitaire stichting in de kolonie, bestemd voor medische en wetenschappelijke toepassingen. Met hun 'radiofotografische' wagens trokken ze naar de lokale bevolking, tot in Rwanda toe. (Université libre de Bruxelles, Service des Archives)

in de kolonie. 'Er valt niet aan te denken in Congo op dit ogenblik een universiteit te stichten', schreef de Gentse biochemicus Romain Ruysen na een intensieve verkenningtocht, maar hij zag wel heil in de stationering van een onderzoekscentrum.⁸ Soortgelijke plannen leefden ook elders. Brussel richtte een *Centre scientifique et médical de l'Université libre de Bruxelles en Afrique centrale* (Cemubac) in Uele, Luik verwierf zijn *Fondation de l'université de Liège pour les recherches scientifiques en Afrique Centrale* (Fulreac) in Katanga en Gent – als laatste in 1956 – vestigde zich met *Ganda-Congo* in Ituri. In alle drie de gevallen fungeerden de overzeese laboratoria en ziekenhuizen als satellietinstellingen voor de moederuniversiteit. Onderling verward als zij waren in een concurrentiestrijd om overheidsbudgetten, gunstige inplantingen en universitair prestige, maakt hun geschiedenis deel uit van de wetenschappelijke exploratie en niet van de Congolese emancipatie.⁹

Dat Leuven als enige Belgische universiteit, naast ziekenzorg en onderzoek in de tropen, ook een programma van hoger onderwijs voor de Congolese bevolking uitbouwde, heeft te maken met de eigenaardigheid van het onderwijssysteem in Belgisch-Congo: de kolonisator liet het onderwijs over aan het gesubsidieerde privé-initiatief, en dat waren in praktijk de

⁸ Brief van Romain Ruysen aan rector Goormaghtigh, 16 november 1948, geciteerd in: A. Eerdekens, *Ganda-Congo (1956-1970). De Gentse universiteit en het wetenschappelijke avontuur in de kolonie* [onuitgegeven masterscriptie] (Gent 2009-2010) 48.

⁹ Een kort overzicht geeft L. van den Berghe, 'La recherche scientifique', in: *Livre Blanc/Witboek. Apport scientifique de la Belgique au développement de l'Afrique centrale*, 1 (Brussel 1962) 30-31 en A. Despy-Meyer, 'Instellingen en netwerken', in: R. Halleux, J. Vandersmissen, A. Despy-Meyer en G. Vanpaemel (ed.), *Geschiedenis van de wetenschappen in België 1815-2000* [dl. 2] (Brussel 2001) 66-67. Enkel Ganda-Congo beschikt reeds over een uitgebreidere geschiedenis, zie: Eerdekens, *Ganda-Congo* (n. 8).

De klacht van Nkunda

missiecongregaties.¹⁰ Tussen de katholieke missies en de Leuvense universiteit, met een monseigneur als rector en een kardinaal als hoofd van de inrichtende macht, bestonden zowel in de universiteitsstad als in de kolonie intense netwerken. Op basis van een gedeelde religieuze inspiratie en sociale bewogenheid maakte de universiteit zich de logica van het missieonderwijs eigen, waarvan het in de lijn van haar opdracht het gedachtegoed tot op het hoogste niveau ter harte nam. Zo was het voor rector Honoré van Waeyenbergh, die twintig jaar lang de Congopolitiek van zijn universiteit dirigeerde, een vanzelfsprekende plicht om zich ten behoeve van de universitaire gemeenschap in te spannen voor het werk in de kolonie. Als centrum van de katholieke elite had de Leuvense universiteit hierin een eersterangs rol te vervullen, vond de rector. Voor Van Waeyenbergh was Congo een missie, een taak, een opdracht, of nog beter: een zending, die de Leuvense universiteit vanuit een ideaal van naastenliefde op zich moest nemen. Anders dan in Brits- en Frans-Afrika, waar na de Tweede Wereldoorlog de overheid zelf in het kader van een officiële emancipatiepolitiek de oprichting van universiteiten ter hand nam, verliep de universiteitsstichting in Belgisch-Congo dus via kerkelijke wegen, vanuit een private overtuiging die haar wortels had in het christelijke zendingsverhaal.¹¹

Elk onderdeel van de universitaire gemeenschap had daarbij haar eigen rol te vervullen. De studenten konden gaan: eerst als helden om de beschaving te verspreiden, later als gediplomeerde artsen, ingenieurs en landbouwkundigen om hun kennis te delen. Ook in de koloniale magistratuur en administratie lagen mogelijkheden. Vanuit al deze functies moesten de alumni als een katholieke elite de koloniale maatschappij uitbouwen. Zij die achterbleven, konden het werk van deze 'geleerden in de tropen' ondersteunen. Vanaf de oprichting van het *Oeuvre des missions catholiques* in 1897 ontstonden er binnen de studentenbeweging allerhande genootschappen die zich mobiliseerden rond koloniale themata; die activiteiten op touw zetten, studiekringen animeerden en tijdschriften uitgaven. De opdracht van de professoren lag in de eerste plaats in het onderwijs en het wetenschappelijke onderzoek. Aan diverse faculteiten profileerden zich koloniale experts, die naast hun strikt onderzoeksmatige bezigheden, ook posities bekleedden in een netwerk van wetenschappelijke bestuursorganen, politieke departementen en beheersraden van koloniale ondernemingen. Die veelheid aan activiteiten en posities, gevoegd bij het onderzoekspotentieel, verleende de nodige slagkracht aan een ontwikkeling die uiteindelijk uitgroeide tot een Leuvense koloniale beweging. In 1953 werden de verschillende koloniale groepen geconsolideerd en geïnstitutionaliseerd in een *Afrikaans Instituut*, een instelling die de verzamelde Congo-expertise bundelde. Aan het hoofd van dit Instituut stond de jurist Guy Malengreau, vertrouweling van rector Van Waeyenbergh en één van die spraakmakende figuren die al vanaf het einde van de jaren 1940 akelig precies de vinger wist te leggen op de pijnpunten van het koloniale bestel. Indien er niet gewerkt zou worden aan de politieke emancipatie en intellectuele vorming van een Congolese elite, zou het einde van de kolonie in chaos uitmonden, zo voorspelde de hoogleraar toen al.¹²

10 Voor het koloniale onderwijs, zie M. Depaepe en L. van Rompaey, *In het teken van de bevoogding. De educatieve actie in Belgisch-Kongo (1908-1960)* (Leuven 1996).

11 Voor de onderwijspolitiek in Brits- en Frans-Afrika, zie: A.O. Nwauwa, 'Educational politics and reforms', in: T. Falola (ed.), *Africa. The end of colonial rule: nationalism and decolonization* (Durham 2002) 174-184; A.O. Nwauwa, *Imperialism, Academe and Nationalism. Britain and University Education for Africans* (London 1997) 204-220.

12 Het gaat met name om G. Malengreau, 'Le Congo à la croisée des chemins', in: *La Revue Nouvelle*, 5:2 (1947) 95-108. Zie voor een discussie o.a. B. Ceuppens, *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op "blank" en "zwart" in Belgisch Congo* (Gent 2003) 167-173, 232-235 en 402-403. Malengreau was in de naoorlogse periode de drijvende kracht achter de Leuvense activiteiten in Congo.

Ruben Mantels

Een historische foto: de eerste studenten die op Congolese bodem met succes universitaire examens afleggen. (Leuven, Universiteitsarchief)

Lovanium

Het initiatief voor een Congolese universiteit vloeide voort uit deze overtuiging. Ook Lovanium werd aangestuurd vanuit het Afrikaans Instituut. De stichting van deze katholieke universiteit in Congo werd door een ooggetuige omschreven als 'een werkelijk revolutionaire onderneming', een daad 'die tot het belangrijkste behoort van wat Leuven sedert 1425 heeft verwezenlijkt'.¹³ Geruggensteund door de Leuvense koloniale beweging, wisten de tenoren van Lovanium in enkele jaren tijd een verlaten heuveltop (de 'Mont Amba' op 12 kilometer van Leopoldstad) te bezetten met universitaire gebouwen, een professorenkorps, onderwijsprogramma's, een bestuurlijke structuur en een wettelijk en financieel kader. Deze inplanting van Lovanium werd verwezenlijkt tégen de behoudsgezinde koloniale krachten, in een klimaat van moeilijkheden en strijd. Met de kerkelijke overheden – de apostolisch vicarissen

¹³ J. de Meyer, 'Losse indrukken over Kongo. Naar een toespraak gehouden voor het Kongolees Leuven Universitair Centrum op 5 november 1957', *Universitas* 19 (1957) 125-129. Het jaar 1425 is de stichtingsdatum van de Leuvense universiteit. De oprichtingsgeschiedenis van Lovanium wordt uitvoerig belicht in Mantels, *Geleerd in de tropen* (n. 4) 165-200 en J. Roobrouck, *Utopie of universiteit... of beide? Een geschiedenis van de universiteit Lovanium (1948-1971)* [onuitgeven licentiaatsverhandeling] (Leuven 2005).

De klacht van Nkunda

en de jezuïeten – werd een machtsstrijd om de zeggenschap over de instelling uitgevochten. Met de wereldlijke overheden – het ministerie van Koloniën en de koloniale administratie – werd een levensbeschouwelijke strijd beslecht, waarin een vrije katholieke universiteit zich moest verdedigen in de atmosfeer van een schoolstrijd. In een ruimere context had de eerste Congolese universiteit zich te bewijzen tegenover de koloniale sceptici en criticasters. Congolezen waren niet in staat tot universitaire studies, zo luidde de gangbare kritiek. Eerst pas met de geslaagde examensessie van 1955 werd die twijfel weggenomen. ‘De proef van Lovanium heeft het bewijs geleverd dat in Congo, zoals overal elders ook, een elite vatbaar is voor hoger onderwijs, [van] welke ook kleur of ras [deze ook] mocht wezen’, aldus besloot een tijdgenoot toen.¹⁴

Daarna snelde Lovanium vooruit, niet langer gehinderd door interne machinaties, met een koloniaal bestuur dat van een last tot een steunpilaar werd. Studenten- en professoren-aantallen namen toe, nieuwe studiejaren en faculteiten werden geopend. De nieuwe rector Luc Gillon runde zijn universiteit als een onderneming, die in de eerste plaats ook een bouwonderneming was: in 1960 had de rector voor meer dan een half miljard Belgische franken een gebouwenpark van 115.000 m² neergezet. De architectuur van de campus structureerde in belangrijke mate het leven in Lovanium en reguleerde de sociale verhoudingen. De verschillende groepen werden ondergebracht in geëigende wooneenheden – een klooster voor de religieuzen, een *home* voor de studenten, een villa voor de professoren, een kamp voor de arbeiders – die tegelijkertijd ook een eigen leefzone articuleerde. Vooral in het onderwijs en onderzoek, maar ook in het parochieleven en tijdens de feestdagen van de universitaire kalender ontmoetten de verschillende standen elkaar.

De rector werd gewaardeerd om zijn beheersgaven en zijn non-conformistische opstelling. Hij was een uitstekend bestuurder, die zich thuis voelde in de complexe realiteit waarin Lovanium opereerde, met een Leuvense Raad van Beheer, een Congolese Rectorale Raad en statutaire conventies met de subsidiërende overheid. De snelheid waarmee Gillon Lovanium leidde, schiep echter haar eigen problemen. Vanaf het academiejaar 1957-1958 doorbrak de groei van de campus het evenwicht binnen de universitaire gemeenschap. De afstand tussen de verschillende standen nam toe. In het bijzonder tussen de ‘blanke’ en ‘zwarte’ studenten stegen de spanningen na diverse incidenten. De academische overheid trachtte de eenheid te bewaren door de uitbouw van uitgebreide sport- en ontspanningsfaciliteiten, terwijl er van onderaf met vernieuwende leefgemeenschappen werd geëxperimenteerd. Na de rellen van januari 1959 verstomden de interne strubbelingen echter in het zicht van een groter vraagstuk: dat van de positie van Lovanium in een onafhankelijk Congo.

Door middel van een universitaire uitbreiding en een politiek van afrikanisering werden bruggen geslagen naar de Congolese gemeenschap en hun nieuwe leiders. Ook in Leuven bracht de dekolonisatie een hele reeks veranderingen. De koloniale structuren die vanaf het interbellum waren uitgebouwd, verdwenen of heroriënteerden zich in de richting van ontwikkelingssamenwerking. De groep Congolese studenten die vanaf het midden van de jaren 1950 in Leuven arriveerde, trad sterker op de voorgrond. Hoewel er voor de onafhankelijkheid geen beursensysteem voor Afrikaanse studenten tot stand kwam, slaagde een klein groepje beloftevolle studenten er toch in, via de steun van missiecongregaties of individuele mece-

¹⁴ Universiteitsarchief Leuven, fonds Van Waeyenbergh, 12360: Openingstoespraak van rector Gillis van de Gentse universiteit, 3 oktober 1955 en ‘Le recteur de l’Université de Gand rend hommage à Lovanium’, *L’Avenir*, 13 oktober 1955.

Ruben Mantels

nassen, in België te geraken.¹⁵ Tussen de Leuvense universiteit en de *Université libre de Bruxelles*, waar Justin Bomboko, de latere minister van Buitenlandse Zaken, de bekendste Congolese student werd, ontspon zich zelfs een mini-schoolstrijd met als inzet de vraag wie deze kleine elite het beste en volgens de juiste geloofsbrieven kon opleiden.¹⁶ Maar zowel in het katholieke Leuven als het vrijzinnige Brussel werd dit groepje ondergedompeld in een broeierig klimaat van dekolonisatie en linkse agitatie. Het wegvallen van het koloniale verschil in het Belgische moederland maakte hen ook bewust van hun ondergeschikte positie in hun thuisland. Van dichtbij volgden deze Congolese studenten in België het onafhankelijkheidsproces, dat culmineerde in de onafhankelijkheidsverklaring van 30 juni 1960. Bij die gelegenheid verhuisde de Raad van Beheer – de bestuurlijke top van Lovanium – van Leuven naar Leopoldstad. Samen met de Amerikaanse dollars die Gillon op een *road trip* door de Verenigde Staten verzamelde, hield de universiteit met die maatregel stand tijdens het geweld van de onafhankelijkheid, waarna zij aan een tweede, postkoloniaal leven begon.

De Congolese universitaire elite in het postkoloniale tijdperk

Op de foto's van Henry Goldstein en andere fotografen van het agentschap Congopresse kan je ze zien: de Congolese studenten, netjes in maatpak gestoken, de blik vol vertrouwen.¹⁷ Ze maten zichzelf een grootse toekomst toe. Dat kon ook niet anders. Keer op keer werden ze in rectorale en andere toespraken ondergedompeld in een retoriek van een toekomstig welvarend en onafhankelijk Congo, waarvan zij de teugels in handen zouden krijgen. Het universitaire diploma waarvoor ze zich inspanden garandeerde hen immers de toegang tot sleutelposities in die nieuwe maatschappij. Wie de Congolese studentenblaadjes van die tijd doorneemt, leest ook met welke ernst en zin voor morele verantwoordelijkheid de studenten deze boodschap incarneerden. De studenten van Lovanium wilden niets minder zijn dan een gids voor hun landgenoten en hen met hun medische, landbouwkundige, technische en bestuurlijke kennis verheffen tot groter voorspoed van land en volk.¹⁸ Toenmalig gastdocent Jan Vansina beschreef later in zijn memoires hoe de Lovaniumstudenten in de maanden voor de onafhankelijkheid helemaal in extase raakten: 'Ik herinner mij een groot optimisme onder de studenten', schreef de historicus:

Zij waren verblind door visioenen van een grootse toekomst, geprikkeld door een millenaristische koorts: zij zagen voor hen een nieuw Jeruzalem verrijzen waarvan zij de eerste priesters waren, die uit idealisme hun talenten opofferden voor de luister van de toekomstige natie en zich daarbij mochten koesteren in het prestige dat aan katholieke heiligen werd toegekend: het prestige van biechtvaders en martelaren.¹⁹

15 Het precieze aantal is onduidelijk. In het midden van de jaren 1950 bevond zich in ieder geval een tiental Congolese en Rwandese studenten in Leuven, zie Mantels, *Geleerd in de tropen* (n. 4) 161-163 (m.n. 93) en 251-255. In: B. Roels, *Buitenlandse studenten aan Belgische universiteiten. Een onderzoek naar de studentenmigratie en het Belgische beuzenbeleid 1945-1980* [onuitgeven licentiaatsverhandeling] (Gent 2007-2008) staan enkel de cijfers vanaf 1957 voor de vier Belgische universiteiten gezamenlijk: 11 (1957), 22 (1958) en 27 (1959). Met dank aan Frank Caestecker voor de suggesties.

16 Roels, *Buitenlandse studenten aan Belgische universiteiten* (n. 15) 148-149.

17 Een uitgebreide selectie van deze foto's bevindt zich in het Leuvense Universiteitsarchief, enkele zijn ook gepubliceerd in het fotoboek *Katholieke universiteit te Leuven 1425-1958* (Leuven 1958). Beelden van de Congolese studenten zijn ook te vinden in de documentaire *Lovanium* (1958) van de cineast Gerard de Boe.

18 I. Ndaywel è Nziem, 'La première écriture de l'élite universitaire du Zaïre. *Présence Universitaire* (1959-1971)', in: M. Quaghebeur e.a. (eds.), *Papier blanc, encre noire. Cent ans de culture francophone en Afrique Centrale (Zaïre, Rwanda et Burundi)* (Brussel 1992) 401-431. Vgl. ook het *Bulletin des anciens. Fomulac-Cadulac-Lovanium* 1 (1952) – 28 (1958).

19 J. Vansina, *Living with Africa* (Wisconsin 1994) 74-75.

De klacht van Nkunda

Glimmend van trots poseert Pierre Lebughe op 28 juli 1959 voor de lens van Henry Goldstein, met zijn diploma in de hand. Hij was de eerste landbouwingenieur van Congo. (Leuven, Universiteitsarchief)

Met hoevelen waren ze toen op de campus? In het academiejaar 1959-1960 verbleven er 485 studenten op de campus, waarvan 264 Congolezen, 81 niet-Congolese Afrikanen en 140 Europese studenten, veelal Belgen.²⁰ De grootste groep bevond zich in de algemene propedeuse die de jongeren voorbereidde op het universitaire onderwijs; op enige afstand volgden de populaire studierichtingen: Politieke, Sociale en Economische Wetenschappen en Geneeskunde. De colleges werden gedoceerd in de faculteitsgebouwen in het noorden van de campus, terwijl het universitaire leven zich afspeelde ten zuiden van de kerk, in een internaatsregime dat in het licht van de toenmalige koloniale verhoudingen gerust experimenteel genoemd mag worden. Belgische en Congolese studenten van diverse origine leefden er samen in *homes*, namen maaltijden in het studentenrestaurant, ontspannen zich in het winkelcentrum, studentencafé of sportcomplex en leefden zich uit in talloze clubs en verenigingen. In vergelijking met de feitelijke segregatie tussen koloniale en gekoloniseerden buiten Lovanium, verliep de scheidslijn in deze universitaire enclave eerder tussen de mannelijke en vrouwelijke studenten, waarvan de onderlinge interactie schroomvallig in het oog gehouden werd. Aan de officiële universiteit van Elisabethstad, die in de nasleep van de levensbeschouwelijke strijd rond Lovanium was opgericht, werd eenzelfde gemeenschapsleven betracht, maar studeerden er in de praktijk veel minder Afrikaanse studenten. De eerste promotie vond er ook pas in 1960 plaats.²¹

Door het onderwijs, het gemeenschappelijke campusleven en het actieve mentorschap dat van de hoogleraren gevraagd werd, ontwikkelde zich een stand van Congolese universitaireren waarvoor Malengreau zolang had geijverd. De Congolese historicus Isidore Ndaywel è Nziem bestempelde Lovanium in dat opzicht als 'le chantier où s'élaborait une élite universitaire

²⁰ Zie de statistieken in bijlage B en C in *Université de Lovanium 1954-1964* (Léopoldville 1964).

²¹ *Universiteiten van Belgisch-Congo en van Ruanda-Urundi* (Brussel 1958) 21-22.

Ruben Mantels

prometteuse'.²² Uiteraard volgde deze elite ook met spanning de politieke gebeurtenissen. De nieuwe buslijn die Lovanium vanaf 1958 met de hoofdstad verbond, vergemakkelijkte ook de participatie hieraan. De fysieke afstand tussen de campus en de bars van Leopoldstad, waar de gisting van het dekolonisatieproces voelbaar werd in de politieke en nationalistische groeperingen die zich daar verzamelden, werd hierdoor beslecht. Vanuit België werden de jonge studenten op de hoogte gehouden door de kleine groepen Congolezen die er studeerden en die in de entourage van Malengreau een intens bewustwordingsproces ondergingen. Enkele van hen, zoals Mario Cardoso, Martin Nguete en Thomas Kanza, belandden na hun Leuvense studies als assistenten op Lovanium.

Een collectieve analyse van de rol van deze groep studenten speelde in de transitieperiode en in de latere postkoloniale geschiedenis vergt een diepgaander onderzoek. Uit enkele schaarse biografieën en interessante naslagwerken als Pierre Artigues' *Qui sont les leaders congolais?* (1961) kan echter afgelezen worden hoe op individueel niveau enkele leden van de Lovaniumse elite de onafhankelijkheidsperiode meemaakten. Martin Nguete was assistent anatomie te Lovanium en raakte tijdens een aanvullende studie in Leuven begeistert door de idealen van de dekolonisatie. Hij werd actief in een nationalistisch tijdschrift, werd partijganger van Patrice Lumumba's *Mouvement National Congolais* (MNC) en werd na 1960 kabinetschef op Volksgezondheid in diens eerste regering. Cléophas Bizala was in 1959 afgeweerd als licentiaat pedagogie en kon reeds twee jaar later de universitaire gemeenschap van Lovanium toespreken als minister van Nationale Opvoeding in de tweede regering van Joseph Iléo. De 27-jarige student geneeskunde Félicien Ilunga was zelfs nog niet eens afgestudeerd toen hij minister van Openbare Gezondheidszorg werd in de dissidente regering van de afgescheurde diamantstaat Zuid-Kasaï. Zijn collega op Justitie daar was Etienne Tshishekedi, die in datzelfde jaar 1961 de eerste Congolees werd die in Lovanium het rechtendiploma behaalde.

Deze voorbeelden tonen enkele blitz-carrières van jonge Congolese studenten en gediplomeerden in het nieuwe Congo. Hun grootste *moment de gloire* kenden ze na de eerste staatsgreep van Mobutu in september 1960. De stafchef van het leger ontbond toen de staatsinstellingen, nadat het land door een vloed aan secessiebewegingen en crisissen totaal onbestuurbaar was geworden. Mede onder druk van de Verenigde Naties (VN) installeerde Mobutu een College van Commissarissen, een technische ploeg die als opdracht kreeg het land terug in het spoor te trekken. De achtentwintig commissarissen bestonden overwegend uit studenten of vers gediplomeerden – negen commissarissen studeerden (of hadden gestudeerd) aan de Leuvense universiteit, acht waren afkomstig uit Lovanium en zowel Luik, de *Université libre de Bruxelles* als de universiteit van Elisabethstad leverden er één – wat het college de bijnaam *College van Studenten* of kortweg 'studentenregering' opleverde.²³ Vijf maanden lang vertegenwoordigden deze jongemannen het hoogste gezag in Congo. Het College nam technische wetsdecreten aan rond economie, financiën en buitenlandse handel, stuurde Cardoso als vertegenwoordiger uit naar de Verenigde Naties in New York en knoopte onderhandelingen aan met de verschillende dissidente regeringen in de afgescheurde provincies. In februari 1961 werd het College opgevolgd door de regering-Iléo.

Tot 1965 bleef Congo het toneel van rebellie, geweld en regionale opstanden. De tweede staatsgreep van Mobutu in november van dat jaar werd dan ook aanvankelijk als een op-

²² Nziem, 'La première écriture' (n. 18) 404. Soortgelijke analyses over Lovanium vindt men bij meerdere Congolese intellectuelen, die er gestudeerd en/of gedoceerd hebben, o.a. Jean Musway Mupeka, *La carrière africaine de Mgr Vanneste. Un aspect de l'implication belge au Congo* (Louvain-la-Neuve 1999) en Valentin Y. Mudimbe, 'La culture' (n. 2) 381.

²³ Z. Aziza Etambala, *Congo '55-'65. Van koning Boudewijn tot president Mobutu* (Tielt 1999) 222-229.

De klacht van Nkunda

luchting ervaren: de geslepen dictator bood tenminste stabiliteit. Decennia lang kon hij vervolgens in de context van de Koude Oorlog aan de macht blijven. In het Zaïre van Mobutu werd carrière maken niet langer een zaak van diploma, maar een zaak van verwantschap, nepotisme en connecties met de eenheidspartij, de *Mouvement populaire de la révolution* (MPR).²⁴ Ook de universiteiten werden langzaam maar zeker onder controle geplaatst. In de jaren 1960 groeide Lovanium verder uit tot een Congolese onderwijs- en onderzoeksinstituut, maar er ontstond ook een revolutionair klimaat van studentenrevoltes. Aanvankelijk was die agressie gericht tegen de – als nekoloniaal aanvoelende – beleidsstructuren van de universiteit, waarvan Gillon nog steeds de rector was. Volgens de studenten werd onvoldoende werk gemaakt van de afrikanisatie van de bestuurlijke en onderwijskaders. Het hoogtepunt van de revolte was in maart 1964, toen een grootschalige bezetting van de universiteitsgebouwen door de studenten plaatsvond.

Een jaar later verwelkomden de Lovaniumstudenten, verenigd in de *Association générale des étudiants de Lovanium* (AGEL), het Mobuturegime met vreugde. De generaal zelf werd bij zijn eerste bezoek op de campus hartelijk opgenomen in de studentengemeenschap. Maar al snel bleek de nationalistische eenheidspolitiek van Mobutu te botsen met de revolutionaire linkse ideologieën van de studenten. Naast de politieke meningsverschillen groeide er onvrede bij de studenten over het gebrek aan middelen en infrastructuur. Er kwam ook een eis tot inspraak en medebevoegdheid in het universitaire bestuur. Op 4 juni 1969 draaide een vreedzame betoging uit op een bloedige confrontatie met het leger, waarbij minstens zestig studenten de dood vonden. De Lovaniumuniversiteit werd daarop een tijdlang gesloten. Twee jaar later, bij de herdenking van de slachting, braken er opnieuw rellen uit, waarna Mobutu verregaande maatregelen trof. De studenten werden verplicht opgenomen in het Congolese leger, terwijl Lovanium werd genationaliseerd tot *Université nationale de Zaïre*. De inmiddels 55-jarige Gillon werd bedankt voor bewezen diensten. Elf jaar na de onafhankelijkheid, en zeventien jaar na de oprichting van Lovanium, werd zo de laatste institutionele band tussen Leuven en Congo doorgesneden.²⁵

Een terechte klacht?

In 2008 klaagde Laurent Nkunda zich over de acht Congolese universitair afgestudeerden die bij de onafhankelijkheid klaarstonden. Dat het echte getal wellicht rond de dertig schommelt, heeft vooral belang voor de *petite histoire*; pertinent is de daarachter verscholen aanklacht dat de Belgische kolonisator uit eigenbelang een volk wilde kleinhouden, in plaats van ontvoogden.²⁶ Terecht is in ieder geval het verwijt dat België, ondanks de naoorlogse universiteitstichtingen van de Britten en Fransen, gevolgd door de internationale golf van

²⁴ G. Nzongola-Ntalaja, *The Congo from Leopold to Kabila. A people's history* (Londen / New York 2003) 141-143.

²⁵ Voor de postkoloniale geschiedenis van Lovanium en haar opvolger Université de Kinshasa en voor het studentenprotest zie Roobrouck, *Utopie of universiteit* (n. 13) 233-256 en Nzongola-Ntalaja, *The Congo from Leopold to Kabila* (n. 24) 173-179.

²⁶ Het precieze aantal gediplomeerden dat Congo op 30 juni 1960 telde, is moeilijk exact te bepalen. In Lovanium waren er in 1958 en 1959 (de lichting van 1960 promoveerde pas een maand na de onafhankelijkheid) in totaal 26 diploma's uitgereikt, waarvan 16 aan niet-Europeaanen (hoofdzakelijk Congolezen, maar ook een onbekend aantal niet-Congolese Afrikanen, zie voetnoot 20 voor de statistieken). Van de in 1955 opgerichte officiële universiteit in Elisabethstad (Lubumbashi) bestaan geen gepubliceerde cijfers van de gediplomeerden; in de lichting van de eerste promotie van 1960 bevonden zich trouwens hoogstens vier Congolezen, zie *Universiteiten van Belgisch-Congo* (n. 21) 22. Voor de Congolese studenten aan de Belgische universiteiten zijn wel cijfers over het aantal studenten (zie noot 15), maar niet van het aantal gediplomeerden. Noteer ten slotte dat onmiddellijk ná de onafhankelijkheid wel een omvangrijke groep Congolezen zowel in Lovanium, als aan Belgische en Amerikaanse universiteiten kon gaan studeren, onder andere met een uitgewerkt beursensysteem, maar dat is een ander verhaal. Zie Roels, *Buitenlandse studenten* (n. 15).

Ruben Mantels

Pas na de onafhankelijkheid kwam er schot in de universitaire vorming van de Congolezen, en belandden er grotere aantallen in België en de Verenigde Staten. Hier poseren er twee voor de Leuvense universiteitsbibliotheek, in de zomer van 1961. (Overgenomen uit een bijdrage in *De Zondagsvriend*, 26 (29 juni 1961) 10-15 en (6 juli 1961) 9-13)

dekolonisatie in de jaren 1950, hardnekkig bleef vasthouden aan een verouderd concept van kolonisatie via geleidelijke beschaving, waarin het stichten van universiteiten geen prioriteit had.²⁷ De koppigheid om de wereld te laten zien dat – ondanks de besmeurde erfenis van Leopold II – een klein land in staat was een gebied dat tachtigmaal groter was te bemeesteren, speelde hierin mee.²⁸ De feitelijke segregatie verhinderde bovendien een ernstig zicht op de Congolese aspiraties. Deze blindheid voor de veranderende tijden – in 1959 situeerde de

²⁷ Vgl. de conclusie van Bouvier, 'Le rôle' (n. 2) 89-90.

²⁸ Vanthemsche, *Congo* (n. 6) 97-103 en G. Vanthemsche, 'België en Congo', in: E. Witte en A. Meynen ed., *De geschiedenis van België na 1945* (Antwerpen 2006) 516-519.

De klacht van Nkunda

redactie van *Wetenschappelijke Tijdingen* bijvoorbeeld nog de onafhankelijkheid omstreeks het jaar 2000!²⁹ – verklaart mede de felle tegenkating die het Leuvense initiatief voor universitair onderwijs in Congo te verduren kreeg. In een tijd waarin de Belgische inlandse politiek gestoeld was op het verlenen van *cartes de mérites civiques* aan de meest verdienstelijke Congolezen, werd het idee van ‘zwarten’ met een universitair diploma op ongeloof en wantrouwen onthaald. ‘Pas d’élites, pas d’ennuies’, luidde het traditionele parool in de koloniale kringen.³⁰

Pas zes jaar voor de onafhankelijkheid kon dit parool doorbroken worden met de oprichting van Lovanium. Aan de Belgische universiteiten belandde op geheel arbitraire wijze een select groepje Congolezen. Deze eerste generatie studenten en gediplomeerden kon met name in het College van Commissarissen een rol spelen, maar moest verder de eerste plaatsen laten aan de oudere, meer ervaren generaties die in het begin van de jaren 1950 uit de kringen van *évolués* en regionale politieke partijen waren doorgegroeid.³¹ Na 1965 werd het normale proces van inschakeling van universitaire gediplomeerden in het maatschappelijke weefsel verstoord door Mobutu’s dictatuur. De studenten van Lovanium hebben met andere woorden niet veel kansen gehad. Maar de politieke wetenschapper Georges Nzongola-Ntalaja suggereert ook een dieperliggende reden. De elite, op de waarden van de Leuvense Alma Mater gestoelde standaard waarvan de Congolese studenten werden doordrongen, maakte het hen moeilijk om aansluiting te vinden bij de bredere lagen van de bevolking. Die suggestie problematiseert met andere woorden de universaliteit van het (westerse) universitaire systeem. Welke universiteit heeft Afrika nodig (gehad)? Achter de simpele klacht van Nkunda verschuilt zich aldus een vraagstuk van grotere omvang.³²

SUMMARY

Nkunda’s complaint. On universities, colonisation and decolonisation in Belgian Congo

In 2008, amidst ongoing troubles in East Congo, Congolese rebel leader Laurent Nkunda used an interview to complain about the lack of university education during the colonial period. His complaint is part of a long tradition, in which the Belgian government is held responsible for depriving the Congolese of university education; consequently, decolonization could only fail. This article argues that, although official education policies were not aimed at university education, initiatives were taken by the universities themselves. At Lovanium and at the Belgian universities, a small number of gifted Congolese were given the opportunity to enjoy higher education in the years leading up to 1960. Furthermore, this group did play a role in the period immediately following decolonization. But after Mobutu had taken power, and during the post-colonial aftermath, a university diploma no longer served as an important entry to key positions in society.

29 ‘De Kongolese universiteiten’, in: *Wetenschappelijke tijdingen. Orgaan van de vereeniging voor wetenschap*, 19 (januari 1959) 19-22.

30 Stengers, ‘La Belgique et le Congo’ (n. 2) 199-200.

31 L. Fierlafyn, *Le discours nationaliste au Congo Belge durant la période 1955-1960* (Brussel 1990) 8-15 en Bouvier, ‘L’accession’ (n. 2) 58-65.

32 Nzongola-Ntalaja, *The Congo from Leopold to Kabila* (n. 24) 179. Een inleiding in de discussie rond een ‘Afrikaanse’ universiteit in Robert W. July, *An African Voice. The Role of the Humanities in African Independence* (Durham 1987) 157-176.